

**LUTHER
VÁLOGATOTT MŰVEI 6.**

Prédikációk

Martinus Luther

LUTHER VÁLOGATOTT MŰVEI 6.

A Magyarországi Evangélikus Egyház
Reformációi Emlékbizottsága megbízásából
a sorozatot szerkeszti

Csepregi Zoltán
Fabiny Tibor
Ittész Gábor
Reuss András

LUTHER VÁLOGATOTT MŰVEI 6.

Prédikációk

Budapest, 2015

A kiadvány a Magyarországi Evangélikus Egyház támogatásával jelent meg.

Szerkesztette, a szövegeket válogatta és gondozta
Csepregi Zoltán, Horváth Orsolya

Fordította

Bellák Erzsébet, Büki Zsófia, Csepregi Zoltán, Csozászky Márta, Dóka Zoltán,
Dorn Réka, Friedrich Károly, Gáncs Aladár, Horváth Orsolya, Hulej Enikő, Keczkó
Pál, Kiss Kata, Kovács Áron, Kozma Éva Mária, Matus Klára Krisztina, Muntag
Andor, Percze Sándor, Pethő Attila, Roszik Ágnes Anetta, Szebik Zsófia, Szűcs Eszter,
Véghelyi Antal, Wiczián Dezső

A fordításokat az eredetiekkel egybevetette
Csepregi Zoltán, Horváth Orsolya, Vajda Károly

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Luther Kiadó, 2015

© Bellák Erzsébet, 2015 © Büki Zsófia, 2015 © Csepregi Zoltán, 2015 © Csozászky
Márta, 2015 © Dóka Zoltán jogutódjai, 2015 © Dorn Réka, 2015 © Friedrich Károly jog-
utódjai, 2015 © Gáncs Aladár jogutódjai, 2015 © Horváth Orsolya, 2015 © Hulej Enikő,
2015 © Keczkó Pál, 2015 © Kiss Kata, 2015 © Kovács Áron, 2015 © Kozma Éva Mária,
2015 © Matus Klára Krisztina, 2015 © Muntag Andor jogutódjai, 2015 © Percze Sándor,
2015 © Pethő Attila, 2015 © Roszik Ágnes Anetta, 2015 © Szebik Zsófia, 2015 © Szűcs
Eszter, 2015 © Véghelyi Antal, 2015 © Wiczián Dezső jogutódjai, 2015

Tartalom

Ajánlás	9
Szerkesztői előszó	II
Luther mint prédikátor	II
Mi a prédikátor feladata?	15
Prédikátori önkép és a hallgatóiról alkotott kép	19
A szöveghagyomány	22
Változatos műfajok a prédikáció gyűjtőfogalma alatt	23
Prédikáció-e a posztilla?	26
Hét tanulság	29
Magyarországi recepció	31
A kötet szerkezete és apparátusa	33

Prédikációk

1. Sermo az aranyszabályról	39
2. Sermo advent 2. vasárnapján az evangéliumról	46
3. Sermo Szent Tamás napján Isten tetteiről	48
4. Sermo vízkereszt utáni 4. vasárnap a tenger lecsendesítéséről	53
5. Sermo Szent Máttyás napján a bölcsességről	56
6. Sermo a búcsúról és a kegyelemről	61
7. Prédikáció a vakon születettéről	66
8. Prédikáció Lázár feltámasztásáról	73
9. Sermo a háromféle igazságosságról	79
10. Sermo Krisztus szent szenvedésének szemléléséről	84
11. Sermo a kétszeres igazságosságról	92
12. Sermo a Keresztjári Napokon tartott könyörgésről és körmenetről	100
13. Sermo, melyre a lipcsei kastélyban került sor Péter és Pál napján	105
14. Sermo a halálra való készülődésről	111
15. Sermo a bűnbánat szentségéről	124
16. Sermo a keresztség szentségéről	135
17. Sermo Krisztus valóságos szent testének szentségéről	147
18. Sermo az átokról	161
19. Nagycsütörtöki sermo Krisztus szent és valóságos testének méltó vételéről	174
20. Martinus Luther doktor sermója, melyet – útban a wormszi gyűlésre – Erfurtban tartott húsvét ünnepe utáni 1. vasárnap (Quasimodogeniti)	179
21. Prédikáció advent 2. vasárnapján az idők jeleiről	184
22. Prédikáció advent 4. vasárnapjára	204
23. Prédikáció Wittenberg népének Invocavit vasárnapjára	215
24. Prédikáció Wittenberg népének Invocavit utáni hétfőre	220

Prédikációk

25. Prédikáció Wittenberg népének Invocavit utáni keddre	223
26. Prédikáció Wittenberg népének Invocavit utáni szerdára	227
27. Prédikáció Wittenberg népének Invocavit utáni csütörtökre	231
28. Prédikáció Wittenberg népének Invocavit utáni péntekre	234
29. Prédikáció Wittenberg népének Reminiscere előtti szombatra	237
30. Prédikáció Wittenberg népének Reminiscere vasárnapjára a titkos gyónásról	239
31. A keresztény közösség alapja. Prédikáció Péter és Pál napján	242
32. Martinus Luther doktor első weimari prédikációja, melyet a várban tartott a Szentháromság ünnepe utáni 18. vasárnap	250
33. Martinus Luther doktor második weimari prédikációja, melyet a plébániatemplomban tartott a Szentháromság ünnepe utáni 18. vasárnap	256
34. Az idegen hitről és hatalmáról	262
35. Evangélium böjt 2. vasárnapjára (Reminiscere)	273
36. Prédikáció Frigyes szász választófejedelem temetése alkalmából	278
37. Martinus Luther doktor felelősségvállalása <i>A gyilkos és rabló parasztszandák ellen</i> című röpiratáért, melyet 1525-ben pünkösd napján írt	286
38. A Szentháromság ünnepe utáni 22. vasárnap epistolájáról	289
39. Az egyház egysége Krisztusban. Hétközi prédikáció a városi templomban	291
40. A kigúnyolt király és megfeszített főpap. Prédikáció nagypéntek délutánjára	299
41. A megbocsátó Közbenjáró és irgalmas Úr. Prédikáció nagyszombat délelőttjére	305
42. A helyettünk szenvedő Megváltó. Prédikáció nagyszombat délutánjára	313
43. Prédikáció húsvétvasárnap délelőttjére (részlet)	318
44. Prédikáció húsvétvasárnap délutánjára	320
45. Tanítás Krisztus valódi követéséről. Prédikáció pünkösd délutánjára	327
46. Ki teremt bennünk közösséget Istennel? Prédikáció pünkösdhétfő délelőttjére	334
47. Ki vigasztal minket Krisztus távozása után? Prédikáció pünkösdhétfő délutánjára	342
48. Prédikáció a Szentháromság ünnepe utáni 7. vasárnapra az Apostoli hitvallásról	349
49. Prédikáció Szent Máté napján	352
50. Sermo az angyalokról Szent Mihály napján	359
51. Prédikáció a Szentháromság ünnepe utáni 16. vasárnapra	369
52. Prédikáció karácsony első napján	375
53. Kivonat Martinus Luther doktornak a Hegyibeszédről tartott hétközi prédikációból (részlet)	381
54. Az önátadás krisztusi példája. Prédikáció virágvasárnap délutánjára	420
55. Az ige mint az egyház támasza. Prédikáció advent 2. vasárnapjára	426

Tartalom

56. Házi prédikáció pünkösdhétfőn	432
57. Isten adománya Krisztus által a Szentlélekben. Házi prédikáció pünkösdhétfőre	441
58. A lelki újjászületés szükségessége. Prédikáció Szentháromság ünnepére	448
59. Prédikáció a lipcsei Pleißenburgban	457
60. A torgaui fejedelmi kastélyban felépített, Isten igéjének hirdetésére szentelt új ház avatóbeszéde	465
61. A keresztény ember állandó harca önmaga ellen. Utolsó wittenbergi prédikációja (a vízkereszt utáni 2. vasárnapra)	485
62. Az utolsó prédikáció	494
Függelék	503
Rövidítések	505
Forrás- és szövegkiadások	505
Bibliográfiák, kézikönyvek	508
Szakirodalom	510
Egyházi ünnepek mutatója	518
Index biblicus	520
Kanonikus szentírási könyvek	520
Deuterokanonikus könyvek	527
Annotált személynévmutató	528
Helynévmutató	536
Tárgymutató	538

Szerkesztői előszó

Luther mint prédikátor

Luther az ágostonos remeték szerzetesrendjének volt a tagja. Ezek más középkori koldulórendekhez hasonlóan a városi polgárság körében működtek, és igen nagy hangsúlyt fektettek a prédikálásra. Amikor Luther 1512-ben wittenbergi professzor lett, rendi előjárójától, Johannes Staupitztól ugyanakkor egyben prédikatori feladatot is kapott az ágostonos kolostorban. Az eseményre visszaemlékező asztali beszélgetésnek az a különlegessége, hogy Luther a kolostorépület udvarának ugyanazon körtefája alatt mesél tanítványának, Anton Lauterbachnak, amely alatt húsz évvel korábban őt érte a nem kívánt feladat:

„Egyszer, amikor Martinus doktor az udvarában a körtefa alatt ült, megkérdezte Anton Lauterbach magisztert: hogyan ízlik neki a prédikátorság? A magiszter panaszkodott a nehézségeiről, kísértéseiről és önnön gyengeségéről, erre pedig Martinus doktor így felelt: – Jaj, kedves barátom, ez velem is így volt. Éppoly nagyon féltém a szószéktől, mint kelmed, mégis muszáj volt fellépnem rá. Rákényszerítettek, hogy prédikáljak, még hozzá első alkalommal a refektóriumban kellett prédikálnom a frátereknek. [...] Nekem annak idején legalább tizenöt érvem volt, hogy elhárítsam a Staupitz doktortól jövő elhivatást ez alatt a körtefa alatt, de egyik sem használt. Végül, amikor így szóltam: »Staupitz doktor uram, kelmed megöl engem, ha prédikátor leszek, negyed évig sem fogom kibírni!«, akkor ő így felelt: »Úgy legyen, Isten nevében! Urunk Istenünk nagy munkákat visz végbe, odafönt is szüksége van okos emberekre!«¹

Erre az időszakra vonatkoztathatjuk egyik asztali beszélgetését, hiszen a kolostorépülethez tartozó udvaron álló kápolnában is ágostonos prédikátorok szolgáltak:

„Amikor egyszer Martinus doktor meglátta udvarán a disznókat, így szólt: – Itt állt egykor egy felszentelt épület, először ebben a kis templomban prédikáltam.”²

¹ LVM 8: 352–353 (3143b sz.), vö. uo. 278 (2255. sz.). Lásd alább 25. j.

² LVM 8: 592 (5349. sz.).

Prédikációk

A kötetünkben szereplő első, pontosan nem datálható prédikációját is (1. sz.³) valószínűleg szerzetestársainak szánta. Hogy mikor és hogyan került sor a városi templom igehirdetői megbízására, nem egészen világos. Ezt a szolgálatot ugyanis a Mindenszentek-káptalan éneklőkanonokjának, Luther egyik professzortársának kellett volna ellátnia, aki nyilvánvalóan szabadulni kívánt a tehertől és átengedte fiatalabb kollégájának (Bölcs Frigyes ugyanis szervezettel összekapcsolta a wittenbergi egyetemet, a káptalant és a plébániatemplomot). Nem érdemes találgatásokba bocsátkoznunk, hogy vajon az ágostonos rendtől vagy az egyetemtől indult-e ki az erre a feladat-átruházásra vonatkozó kezdeményezés, annyi valószínű, hogy Luther elég fontosnak tartotta a prédikálást ahhoz, hogy belemenjen egy ilyen cserébe.

A megbízás hogyanja azért kérdéses, mert ez legegyszerűbben egy belső egyetemi döntéssel történhetett volna. Luther mégis arra hivatkozik később, még pedig egy igen döntő pillanatban, amikor 1522 márciusában prédikatori tekintélyével vetett véget a wittenbergi zavargásoknak, hogy: „engem a város tanácsa hívott el a prédikálásra, bár tiltakoztam ellene” (23. sz.). Az első Invocavit-prédikációban Luther erre alapozza ugyanis azt az igényét, hogy a polgároknak meg kellett volna kérdezniük őt az istentiszteleti reformokról, még ha távol, Wartburg várában tartózkodott is.⁴

A feladat átvételének datálásában szintén csak egy későbbi adatra, egy 1536-os asztali beszélgetésre támaszkodhatunk. Mivel ez a szöveg egyértelműen a plébániatemplomra utal, eszerint Luther a kolostori igehirdetésekkel nagyjából egy időben, ugyancsak 1512-ben kezdhett a polgároknak is prédikálni, ha bízhatunk emlékezetében:

„Huszonnégy évig prédikáltam itt, így hát olyan sokszor megtettem a templomhoz vezető utat, hogy az sem volna csoda, ha nemcsak a cipőmet, hanem a lábamat is elkoptattam volna a kövezeten.”⁵

Staupitz ezek szerint egyidejűleg kettős feladatot örökített át tanítványára, úgy ahogyan ezt maga is párhuzamosan végezte: A Szentírás magyarázatát az egyetemi katedrán és ugyanezt a templomi szószéken. Luther első datálható prédikációi azonban csak az 1514-es évből maradtak fenn.

A városi prédikációkért Luther a vizitációkig, azaz 1528-ig összesen évi 9 régi garas fizetséget húzott, sokáig ez volt minden bevétele.⁶ Ehhez járult még néha egy-egy új csuha a fejedelemtől.⁷ Írásaiért nem fogadott el semmit, s erre még büszke is volt:

³ A szövegközi zárójelben álló sorszámok a kötetben olvasható prédikációk sorszámai.

⁴ Vö. LVM 7: 312–315 (453+ sz.).

⁵ LVM 8: 372 (3472. sz.). Ugyancsak az 1512-es évszámhoz jutunk két későbbi asztali beszélgetés alapján: LVM 8: 638 (6428. sz.) 1536/37-ből és uo. 638–639 (6434. sz.) 1541-ből.

⁶ LVM 7: 346 (600. sz.).

⁷ LVM 7: 67 (51. sz.), 146 (173. sz.).

„Eddig is mindig ingyen írtam, előadásokat tartottam az egyetemen és prédikáltam anélkül, hogy ezzel valamit is kerestem volna. Azt a 200 forintot, amit a fejedelemtől kapok, az ő kegyéből kapom.”⁸

Ez teljesen rendben volt egy koldulórendi barát esetében (aki az egyetemi professzorsághoz is ugyanebben a minőségében jutott, tehát javadalmat onnan sem remélhetett), családfőként viszont már rászorult a választófejedelem közvetlen támogatására.⁹

A korai prédikációk egyelőre a szerzetesi alázatteológiának és Luther késő-középkori kegyességének keretei között mozogtak, mely főleg Szent Ágostontól, Szent Bernáttól, Taulertől és Gersontól merített. A szentek tiszteletének kritikája és a legendáikban való kétkedés azonban már itt is jelentkezik. Szent Borbála legendáját pl. visszatérően bírálja. 1529-es húsvéti prédikációjában (44. sz.) pedig ironikusan említi, hogy ez a legenda érthetőbb számunkra, mint a húsvéti evangélium. 1516-ban pedig arra kéri Georg Spalatint, hogy:

„[...] juttasd el hozzám egy órára Szent Jeromos leveleit, vagy még inkább írd ki nekem minél hamarább a *De viris illustribus*-ból azt, amit Szent Bertalan apostolról írt, úgy, hogy még 12 óra előtt megkapjam, mert nyilvánosan fogok prédikálni. Szerfelett felháborítottak a *Catalogus* és a *Legenda aurea* csacskaságai és hazugságai.”¹⁰

A szentek külsődleges tisztelete helyett annak felismerésére buzdít, hogy a szentekben Isten maga cselekszik. Ugyanez a megváltoztatott perspektíva a lényege Luther Mária-értelmezésének is, ahogyan az a *Magnificat* 1521-es magyarázatában megfogalmazódik.¹¹

A szószéki szereplés lehetőséget nyújtott Luther számára, hogy teológiai felismeréseit a gyakorlatban is alkalmazza. Igehirdetése mindig az egyetemi előadásokból ismert új kérdésfelvetéseket, megközelítéseket követték. A szószéki és a katedrai tevékenység, a teológia gyakorlata és elmélete így Luther egész pályáján szorosan összekapcsolódott. Már korán vallotta, hogy az evangélium felismerése nem választható el annak prédikálásától. Az evangélium alaptulajdonsága, hogy élőszóval, fennhangon kell hirdetni (*viva vox evangelii*), akár a háztetőkről is (Mt 10,27 par), hogy eljuthasson a hallgatókhoz, mert a hit hallásból van (Róm 10,7).

Luther számára a Bibliával való foglalkozás, annak kutatása és magyarázata, a professzori és a prédikatori tevékenység tehát egyetlen hivatás. Ami különbségként jelentkezett aközött, hogy éppen diákjai vagy a városi gyülekezet előtt beszélt, az a nyelv. Az egyetemi

⁸ LVM 8: 340 (2931. sz.). Az Állhatatos János által megállapított évi 200 arany fizetést János Frigyes választófejedelem később 300-ra egészítette ki. LVM 7: 639 (3511. sz.).

⁹ LVM 7: 653 (3699. sz.).

¹⁰ LVM 7: 48 (19. sz.); vö. WA 1: 79–81.

¹¹ LVM 5: 203–262.

Prédikációk

előadások és disputációk nyelve kötelezően a latin volt és még sokáig annak is kellett maradnia, mert ez teremtette meg a nemzetközi tudományos vérkeringést, ez biztosított lehetőséget külföldi diákok tömegeinek, hogy részt vegyenek a képzésben. A szószéken viszont németül kellett beszélnie (annak ellenére, hogy néhány korai prédikációja latin lejegyzésben maradt fenn). Az évtizedes prédikációs gyakorlat, a német nyelvvel való rendszeres foglalkozás igen sokat segített később Luthernek a bibliafordítás során.

Bár konkrét személyekről nem tudunk, de feltételezhető, hogy ahogyan a diákság körében vagy a fejedelmi udvarban, úgy az igehallgató polgárok között is tett szert Luther hívekre, egy követői-támogatói körre, akiknek vallásos gondolkodását az ő prédikációi határozták meg, még mielőtt röpirataival és nyilvános vitáival országos hírnevet szerzett volna magának. Ez a kör lépett azután szövetségre a diákokkal 1518-tól kezdve a wittenbergi evangéliumi mozgalomban.

Rendszerint a vasárnapi nagymisén prédikált Luther az evangéliumi perikópáról, továbbá egy másik alkalommal a héten (akár vasárnap délután) magyarázott folyamatosan egy bibliai könyvet (így 1523-tól a bibliafordítással párhuzamosan a mózesi könyveket) vagy vett végig egy tematikus sorozatot. Feladatai akkor szaporodtak meg, ha a plébánost is helyettesítenie kellett. 1528/29-ben Johannes Bugenhagen másfél évig volt távol mint Braunschweig és Hamburg reformátora, a prédikációk száma ekkor heti négyre nőtt, a nagyünnepeken pedig még ennél is többször lépett a szószékre (40–47. sz.). 1529-ből összesen 121 prédikációja maradt fenn, a két vasárnapi alkalom mellett szerdán és szombaton tartott hétközi prédikációkat (utóbbiakon ekkor Máté és János evangéliumát magyarázta).¹² Amikor Hamburg felvetette, hogy Bugenहतent tartósan is alkalmazná, a túlterhelt Luther erre hevesen tiltakozott.¹³ Az alábbi asztali beszélgetés Bugenहतennek egy következő hosszú távollétére (1531/1532) esik:

„Nagyon elfoglalt ember vagyok. Négyféle kötelességem van, melyek mindegyike egész embert kíván. Hetenként négyszer kell nyilvánosan prédikálnom, kétszer előadást tartanom az egyetemen, ügyeket kell meghallgatnom és leveleznem, nemkülönben könyveket írnom.”¹⁴

Valószínűleg ezekre a helyettesítésekre utal Luthernek egy 1541-es visszaemlékezése az asztalnál:

„Milyen sokat prédikáltam! Azt hiszem, ezer esztendő alatt sem akad olyan ember, akinek a hivatása annyira súlyos terhet jelentene, mint nekem, aki már 30 éven át prédikáltam, sokszor

¹² HECKEL 1986; KWON 2008.

¹³ WA.B 5: 54 (1408. sz.).

¹⁴ LVM 8: 92 (154. sz.).

egy nap háromszor, azonkívül mindennap a böjtben. Néha egy napon négy prédikációt is mondtam, úgyhogy azt hiszem, tartottam annyi prédikációt, mint Ambrus és Ágoston.”¹⁵

Ez a leterheltség még akkor is számottevő, ha figyelembe vesszük, hogy Luther nem dolgozta ki előre beszédeit írásban, legfeljebb vázlatot készített.¹⁶

Mi a prédikátor feladata?

Luther hitt az igehirdetésben. Meggyőződése szerint a prédikáció nem pusztán emberi szó, hanem „maga Isten szólal meg” benne.¹⁷ Hogyan gondolhatjuk azt, hogy Isten beszél az igehirdetés által, mikor a prédikátor sem kevésbé esendő, mint a hallgatók? Miért válik az emberi szó istenivé az igehirdetésben? Az első ok a prédikáció tárgya: a prédikátor Isten igéjét adja hírül, annak tanítását nyitja meg a magyarázat által. Ám ez még önmagában nem elégséges feltétel. Arra is elengedhetetlen szükség van, hogy a hallgató hitben fogadja a hirdetett igét. Az igében Krisztus csak a hit számára születik meg. Nem a hit teremti bele Krisztust az igehirdetésbe, hanem egyedül a hit pillantása fedezheti fel őt a szavakban.

Az *Asztali beszélgetések*ben találunk két feljegyzést, amelyekben Luther egyrészt „a világnak tetsző prédikátor” jó tulajdonságait sorolja fel, másrészt az Istennek kedves prédikátor erényeit. Az összevetés által napvilágra kerülhet, miben látja Luther a jó prédikáció fő ismérveit.

„Hat jó tulajdonsága van az olyan prédikátornak, amelyet mostanában kíván a világ. Egy: legyen nagytudományú. Kettő: legyen szép orgánuma. Három: legyen ékesszóló. Négy: legyen szép küllemű, hogy kedveljék a lányok és a menyecskék. Öt: pénzt ne kapni, hanem adni akarjon. Hat: olyasmit mondjon, amit az emberek szívesen hallanak.”¹⁸

Hat pontba szedve kaptuk a negatív jellemzést, a pozitív kép viszont kilenc pont alatt következik:

„A jó prédikátornak a következő tulajdonságokkal és erényekkel szükséges rendelkeznie. Először, hogy képes legyen helyesen és igaz módon tanítani. Másodsor, hogy jó feje legyen. Harmadsor, hogy jól tudja magát kifejezni. Negyedszer, jó hangja legyen. Ötödször, jó emlékezőtehetsége. Hatodsor, vegye észre, mikor kell abbahagynia. Hetedszer, meggyőződéssel és

¹⁵ LVM 8: 638–638 (6434. sz.). Ilyen megnyilatkozásokból vezethető le az asztaltársak általánosító összegzése: „Martinus Luther doktor 25 éven át gyakorta napi négyszer prédikált.” Uo. 683 (6428. sz.).

¹⁶ WA.TR 3: 43–43 (2869b sz.); LVM 8: 75 (76. sz.), 377 (3494. sz.).

¹⁷ LVM 8: 133 (505. sz.).

¹⁸ LVM 8: 610 (5388. sz.).

Prédikációk

serényen végezze munkáját. Nyolcadszor, tegye föl rá életét és vérét, vagyonát és becsületét. Kilencedszer, el kell tűrnie mindenkitől a támadásokat és bántalmakat.¹⁹

A világ kedvére való prédikátor első, azaz bizonyára legfontosabb ismérve, hogy *nagytudományú* legyen, míg az Istennek kedves prédikátor legfőbb erénye a *helyes és igaz tanítás*. Az előbbi széles körű műveltséget, különböző nyelvekben, filozófiákban való jártasságot feltételez, amelyet az igehirdető minden adandó alkalommal meg is csillogtat a szószéken. A *nagytudományú* ez esetben egyenértékűnek tűnik a nagytudomány nyilvánvalóvá tételével, ami által a prédikátor személye a szószéknél is magasabbra emelkedik, és csodálatot vált ki a hallgatókból. Éppen azért, mert a legtöbben nem értik, amit mond.²⁰ A világ azért vágyik nagytudományú prédikátorra, mert csodálatának tárgyat keres. Ha a csodálat tárgya pedig maga a prédikátor, az Isten előtti hódolat látszata alá rejtőzhet a bálványimádás.

A jó prédikátor ellenben nem nagytudományáról, hanem az igaz tanításról ismerszik meg. Mitől igaz a prédikátor tanítása? Attól, hogy az ige igazságát emeli magasra. A jó prédikátor tehát mindenekelőtt igaz tanító, aki a Szentíráshoz igazítja szavait. Nem maga akar ragyogni műveltségének fényében, hanem az Írás árnyékába húzódva segíti annak megmutatkozását. És persze nem kizárt, hogy az igazul tanító prédikátor nagytudományú is egyben, csak hogy ebben az esetben nagytudományát az igaz tanítás alá, annak szolgálatára rendeli.

A tanítás tartalma jelentős részben azon múlik Luther szerint, hogy a prédikátor kinek a tetszését keresi. Mindkét felsorolás utolsó kitétele erről beszél. Míg a világnak tetsző prédikátor az emberek tetszését keresi, addig az igaz prédikátor akkor is helyesen tanít, ha támadások és bántalmak érik. A hamis prédikátor tanításának tartalma tehát a körülmények függvénye: kiszolgál, míg a helyesen tanító prédikátor tanítását nem a körülményekhez szabja, hanem egyedül Isten tetszését keresi: szolgál. Luther egy helyen a rátermett prédikátort a méhecskéhez hasonlítja, mert az nem csak édes mézet tud csepegtetni vigaszul, hanem bizony fullánkja is van, amit nem fél használni, ha szükség van a feddésre.²¹ Márpedig Krisztus és igéje feddés a világ számára: „Nos hát, ha Krisztust prédikáljuk, akkor megharagítjuk a világot, a testet és a vért; ha viszont azt prédikáljuk, ami a testnek és a vérnek tetszésére van, akkor Krisztust bántjuk meg” – mondja másutt Luther.²²

Ki bírná elhordozni ezt a terhet? Ki bír a világ haragja elé állni, sőt az igével még szítani is azt, ha szükséges, hogy aztán a haragból ne csak Krisztus és az ő szava, hanem a prédikátor is kivegye a részét? És ki bírna megállni a gúnyolódások közepette? „Krisztus

¹⁹ LVM 8: 713 (6793. sz.).

²⁰ Vö. LVM 8: 392–393 (3579. sz.), 404 (3612. sz.).

²¹ LVM 8: 358 (3293b sz.).

²² LVM 8: 132–133 (504. sz.).

prédikálása [...] veszélyes tisztség.”²³ Amikor Luther számtalan sok igehirdetéssel a háta mögött visszanéz a szolgálatba való elhívására, többször úgy emlékszik, hogy ha előre tudta volna, mivel jár ez, akkor nem tudott volna igent mondani rá:

„Ha ezt annak idején tudtam volna, sohasem prédikáltam volna, hanem Mózesrel együtt azt mondtam volna: »Kérlek Uram, csak küldd, akit akarsz.« (2Móz 4,13) Senki nem tudott volna rábíjni a prédikálásra.”²⁴

Anton Lauterbach magisztert is így bátorította, mikor az panaszkodott a szolgálat nehézségeire:

„Jaj, kedves barátom, ez velem is így volt. Éppoly nagyon félttem a szószéktől, mint kelmed, mégis muszáj volt fellépnem rá. Rákényszerítettek, hogy prédikáljak. [...] Ó, mennyire félttem a szószéktől!”²⁵

Meg kellett tanulnia elviselni a támadásokat, ahogy azt is, hogy gúnyolják. „Csak törd el, hogy a világ a mi prédikátori hivatásunkat kinevesse és kigúnyolja – tanácsolja prédikátortársait –, sőt magad is nevesse velük.”²⁶

Nehéznek találja valaki az igehirdetői szolgálatot? Fájdalmat okoz a gúny, a támadás? Egyrészt tudja meg, hogy – ahogy Luther Lauterbachot bátorítja – „Krisztusnak szüksége van rád, hogy hozzájárulj magasztalásához. Ehhez ragaszkodj szilárdan.”²⁷ Másrészt pedig tanuljon meg nevetni! Nevet rajta a világ? Neveessen vele ő is önmagán és szolgálatán – hiszen nem bolondság-e az igehirdetés, és nem bolond-e benne a prédikátor maga is? Hiszen olyan tiszteet vesz magára, amire természetéből adódóan alkalmatlan: hogyan szolgálhatná az ember az Istent, a gyenge az erőset?

„Isten igen csodálatraméltó módon intézte, hogy nekünk, nyavalyás prédikátoroknak rendelte igéje prédikálását, és hogy kormányozzuk a szíveket, melyekbe pedig nem tudunk betekinteni. Csakhogy ez a hivatás Urunk Istenünké.”²⁸

A nyavalyás prédikátor nem tud, nem lát semmit, mégis biztosan halad, amíg Istenére hagyatkozik, mert a prédikátori hivatás Istené. A prédikátornak Luther megközelítésében inkább kell megtanulnia gyengeségében Isten erejében bízni, mintsem magát megerősíteni, hisz ez utóbbi esetben csak „felfújná” magát, és elfordulna Istentől. Sőt, csak addig lehet Isten szolgálója, míg nem feledkezik meg erőtlenségéről.

²³ LVM 8: 291 (2474. sz.).

²⁴ LVM 8: 291 (2474. sz.).

²⁵ LVM 8: 352 (3143b sz.). Lásd fent 1. j.

²⁶ LVM 8: 376 (3492. sz.).

²⁷ LVM 8: 353 (3143b sz.).

²⁸ LVM 8: 376 (3492. sz.).

Luther ezt az erőtlenségét – Pál apostolhoz hasonlóan – sosem szégyellte és takargatta, hanem mindig vállalta és újra meg újra emlékeztette rá hallgatóságát is. 1518 tavaszán János evangéliumának 9. fejezetéről szóló prédikációját ezekkel a szavakkal kezdte meg: „Tudjátok jól, hogy nem sokat értek a prédikáláshoz, ezért most egy bolond prédikációt fogok mondani, hiszen én magam is bolond vagyok, s ezért hálát adok az Istennek.” (7. sz.) Luther, Pál apostol nyomdokain járva, a paradoxonok kiélezésének nagymestere. Ha ugyanis a józan értelem kellőképpen megbotránkozik, elsomfordál – vagy épp nagyhanggal elvonul –, akkor aztán előléphet a hit, amely egyedül képes arra, hogy értse a paradoxont. A prédikátor addig alkalmas elhívására, amíg tudja, hogy alkalmatlan rá. Ezért is szaladna messzire az elhívás elől, ahogy Mózes, és mégis marad, magára véve a szolgálatot, mert Isten hívása felülírja alkalmatlanságának tudatát.

Az Istennek tetsző prédikátor nem az emberek tetszését keresi, hanem a támadásokat is kész elhordozni a helyes tanításért – ez mégsem jelenti azt, hogy ne az emberek helyzetén tájékozódna. A jó prédikátor hatodik ismérve is erre mutat, miszerint tudja, mikor kell abbahagynia a szentbeszédet. Luther a prédikációban a sokaságra figyel, az egyszerű, tanulatlan emberekre, akik kétékezi munkával keresik meg a kenyerüket: az igehirdetésnek tartalmában, stílusában, sőt hosszúságában is hozzájuk kell igazodnia. Emellett pedig kitüntetett figyelemmel fordul a fiatalok felé is.²⁹ Luther nem állhatta az unalmat a templomban sem, ő az embereket tanítani és nem untatni akarta.³⁰ Ehhez viszont úgy kell beszélnie az igehirdetőnek, hogy megértsék őt, ahogy maga Jézus Krisztus is mindig a legegyszerűbb emberekhez szabta mondandóját. A jó prédikátor „szórszálhasogatás és kásakerülgetés nélkül” tanít, „tenyeres-talpas hasonlatokkal,” ahogy Krisztus,³¹ nem „nagy szavakkal dobálódzva, felcicomázva, tudománnyal teletömve, hogy akárki meglássa, milyen nagy tudósok vagyunk.”³² A prédikátor tehát maga is olyan, akár a létra: Isten szavát hordozza, a világmindenség teremtő Uráét, de ha ezt a fenséges jelenléte nem tudja egészen a földre hozni, akkor olyan, mint a földet nem érő, égbe vezető létra, amelynek legalsó fokára sehogy sem lehet felkapaszkodni.

„Luther doktor mesélte egyszer: – Albrecht Dürer, a híres nürnbergi festő mondogatta, hogy ő nem a sok színnel festett képeket kedveli, hanem azokat, amelyek teljesen egyszerűen, szépen mesterkéletlenül vannak festve. – És hogy ő, Luther is azokat a prédikációkat kedveli, amelyek szépen egyszerűen szólnak, úgyhogy az emberek könnyűszerrel megértik.”³³

²⁹ Lásd: LVM 8: 133 (505. sz.), 390–391 (3573. sz.), 392–393 (3579. sz.), 404 (3612. sz.).

³⁰ Lásd: LVM 8: 302 (2643b sz.), 366–367 (3422. sz.).

³¹ LVM 8: 133 (505. sz.).

³² LVM 8: 536 (4719. sz.).

³³ LVM 8: 745 (7036. sz.). Vö. fent 20. j.

És ha a művelt fők unják az egyszerű beszédet? „Hát nyitva az ajtó!”³⁴ Miért nem érdekli Luthert a művelt fők unalma a templomban? Mert az ő unalmuk oka nem a hirdetett ige egyszerűségében van, hanem a saját felfuvalkodottságukban: ha unják az egyszerű beszédet, az azért van, mert nem akarnak Krisztus együgyű tanítványai lenni.

Prédikátori önkép és a hallgatóiról alkotott kép

Luther önértelmezésében fontos szerepet játszott a prédikátori elhívás, 1522-től kezdve egyes műveit és leveleit tudatosan wittenbergi prédikátorként jegyezte,³⁵ sőt egy ízben még az „Isten kegyelméből Wittenberg prédikátora” címet is használta.³⁶

Luther fáradhatatlanul hirdette az ígét, ám az ő működését sem kísérte osztatlan lelkesedés. Prédikációit olvasva tapasztaljuk, hogy az ige iránti szerelme az évek múltával és a megtartott igehirdetések számának gyarapodásával korántsem veszített lángolásából. Igeszolgálatán mégis végigvonul egy árnyék, amiért a szerelemnek ugyanez a lángja nem marad állandó az ígét hallgatók szívében. Az 1530-as évek elején is így nyilatkozik: „Olyan az eső, mint a mi prédikálásunk: a pusztaságba esik, ahol nem hoz gyümölcsöt.”³⁷ Ez a csalódottság máskor pedig így jut szóhoz:

„Az én prédikációm csak olyan, mintha mennék egy nagy erdőben, és kiáltoznék, hogy csak úgy visszhangzana, és hallgatnám az echót vagy visszhangot; mert látom és veszem észre, hogy Krisztust senki sem akarja az urának.”³⁸

Utolsó prédikációjában, ami 1546. február 15-én hangzott el, ezt olvassuk: Hálát kell adnunk Istennek,

„[...] hogy ő oly gazdagon megáldott és megajándékozott minket, hiszen őt magát hallgathatjuk. Régen a világ végére is elfutottunk volna, ha tudtunk volna egy helyet, ahol Isten beszédét hallgatni lehet. Most pedig sokan észre sem veszik, hogy naponta hallgathatjuk azt a prédikációkban, sőt minden könyv azzal van tele. Hallod otthon a házában; apák, anyák és gyermekek énekelnek és beszélgetnek róla; az igehirdető erről beszél a templomban: azért hát emeld fel kezeidet és örülj, mivel ilyen nagy megtiszteltetésben van részünk, hogy Istent hallgathatjuk, amint igéje által beszél velünk! Egyesek persze azt mondják: »Ó, mit számít ez, hiszen mindennap prédikálnak, sőt gyakran naponta többször is, hogy szinte belefárad az ember

³⁴ LVM 8: 391 (3573. sz.).

³⁵ Pl. LVM 7: 332 (519. sz.), 363 (638. sz.).

³⁶ LVM 7: 344 (567. sz.).

³⁷ LVM 8: 161 (840. sz.).

³⁸ LVM 8: 283 (2320b sz.).

Prédikációk

a hallgatásába. Mivel leszünk gazdagabbak ettől?« [...] Nem vagyunk-e bolondok és ostobák, akiket az ördög megvakított és hatalmába kerített?! [...] Holott mindenkinek [...] a szószékhez kellene sietnie. Hiszen milyen nagy megtiszteltetés és boldogság tudni, hogy Isten szóba áll velünk, igéjével táplál bennünket! [...] A durva, istentelen emberek mégis ellenkeznek.” (62. sz.)

Csalódottságát Luther nem rejti véka alá, hanem nyíltan vállalja azt magánbeszéléseiben, de a szószéken is. E szomorúság azonban nem azonos a csüggedéssel. Luther e tapasztalatok ellenére fáradhatatlan volt az ige hordozásában, vagy azt is mondhatnánk: éppen ezért. Nem a sikerek vagy a tetszés buzdították, hanem Krisztus iránti elkötelezettsége és az emberi szükség. Senki nem akarja Krisztust urának? Senki nem akar együgyű hallgatójává lenni az igének? Annál inkább hirdetni kell, és tanítani az alapokat újra meg újra, kicsinytől fogva nagyig. Az igehirdetés kudarcával – Pál apostolhoz hasonlóan – Luther azért tud ilyen őszintén szembe nézni, mert tudja, hiszi: az igehirdetésben, amíg az igehirdetés, Krisztus van jelen, aki maga hordozza a munka terhét, enged meg kudarokat, gondoskodik a talán most még rejtett gyümölcsökről és nem szűnő türelemre tanít.

Ennek ellenére nem állítható, hogy Luther mindig könnyedén és szívesen prédikált, vagy hogy gyülekezete körében sikeres, ünnepezt igehirdető lett volna. 1527-től kezdve a prédikátor és hallgatói kölcsönösen belefáradtak egymásba, szaporodtak közöttük a súrlódások és sértődések, a templom látogatottsága megcsappant, az evangéliumi szabadság tanítása és az egyházi tekintély átértelmezése pedig erkölcsi kilengésekhez és a reformatori papok nyílt bírálgatásához vezetett. 1527-ben Wittenberg erődítésével kapcsolatban jegyezte meg Luther, hogy a város katonailag talán megerősödik, de az evangéliumtól elhidegült, mert megcsömörlött tőle.³⁹

Ezt a folyamatot nem elég a papi pályán sem ismeretlen kiégés jelenségével vagy Luther 1527-es mély depressziójával magyarázni. Életének utolsó két évtizedében Luther folyamatosan beszél arról, hogy lemond hivataláról, sőt, hogy végleg hátat fordít a hálátlan Wittenbergnek.⁴⁰ 1530. január 1-jén szószéki sztrájkot hirdetett és azt Coburgba történő elutazásáig csak különleges alkalmakból, összesen négyszer törte meg.⁴¹ A választófejedelmeknek kellett közbeavatkozni és a felek között közvetíteni. Luther előbb hajthatatlannak mutatkozott: mivel minden szava falra hányt borsó, ezért kitart a hallgatás mellett. A feszültségre végül majd fél éves coburgi távolléte hozott enyhülést (1530. április–október), ahonnan hazatérve minden további nélkül vette újra föl a szószéki szolgálatot.

Ezeket az életrajzi elemeket figyelembe kell vennünk, amikor az ugyancsak az utolsó két évtizedből származó *Asztali beszélgetések*ből próbáljuk Luther igehirdetői önképét

³⁹ LVM 7: 444 (1066. sz.).

⁴⁰ LVM 7: 653–654 (3699. sz.); 678–679 (4139. sz.).

⁴¹ WA 32: 4, 23; 30 II: 340.

és önértelmezését összeállítani. Egyik visszatérő benyomása, mint fent láttuk, a visszhangtalanság.⁴² A másik ezzel párhuzamos tapasztalata, hogy hallgatósága unatkozik és elalszik, miközben ő beszél, de ez nem érdekli őt és nem hajlandó a gyülekezet szájá íze szerint figyelemfelkeltően és szórakoztatóan prédikálni:

„Ha a megigazulás cikkelyéről beszélünk, akkor a nép alszik és köhécsel. De ha belekezdünk a történetekbe és az illusztrációkba, akkor mindkét fülüket hegyezik, csendben és nagy igyekezettel figyelnek. Azt hiszem, sok ilyen szónok akad köztünk, akik engem a pad alá s újra a pad alól előpredikálnának.”⁴³

Ezeket a mondatokat gyakran idézi a homiletikai irodalom mint tárgyilagos leírást, mint a képekben, példákban gazdag szószéki beszéd melletti érvet. Luther szájában viszont ugyanez a megállapítás ironikus, keserű kritika, a hallgatók bírálata. Egyértelműen szakadék tátong a szentbeszéd retorikai hagyománya és azoknak reformatori újraértelmezése között, ugyanígy távol áll a befogadói megszokástól az, amit Luther prédikációjában kínálni szeretne. Ő bár elismeri igehirdetése egyoldalú voltát, ennek ellenére kitart vesszőparipája, a megigazulás témája mellett. Már 1522-ben arra inti az erfurti prédikátorokat, hogy ne igyekezzenek kielégíteni híveik kíváncsiságát:

„Azt hiszitek, hogy túl kevés teendőtök van, ha csak arra az egyetlen dologra figyeltek, hogy Krisztust híven tanuljátok és tanítsátok? Óvakodjatok, mert a Sátánnak az a szándéka, hogy a hiábavaló dolgokkal feltartson benneteket, hogy így a lényegeseknek útját állja. [...] Ezért legyetek óvatosak, hogy megmaradjatok Krisztus igaz tanítása mellett, a színtiszta hit és az igaz szeretet mellett, hogy [a Sátán] ravaszsága szívetek igazságát meg ne zavarja, ahogyan azt Évával is tette (1Móz 3,6).”⁴⁴

A körmöcbányai Aegidius Faber könyvéhez írt 1531-es ajánlásában pedig – 2Tim 4,2–5-re hivatkozva – indulatosan kikel azon igehallgatók ellen, akik csak a saját igényeik szerint beszélő prédikátort tűrik meg:

„Mert az igazságtól való elfordulásuknak nincs más oka, mint hogy megcsömörlöttek tőle, és kedvük támadt azt hallgatni, amiben tetszésüket lelik, és ami csiklandozza fülüket. Valóban nehéz ilyen korban prédikálni, s valószínűleg elfogy a prédikátorok türelme.”⁴⁵

Ő maga viszont ennek ellenére sem enged elveiből, inkább vállalja akár a népszerűtlenséget is. 1532-es pütkösdői házi prédikációját Jn 3,16 alapján ezzel a programszerű

⁴² LVM 8: 283 (2320b sz.), vö. uo. 161 (840. sz.), 376 (3492. sz.).

⁴³ WA.TR 2: 454–455 (2408b sz.) 1532-ből való lejegyzés.

⁴⁴ LVM 7: 334 (519. sz.).

⁴⁵ LVM 7: 569 (1891+ sz.).

kijelentéssel kezdi: „Semmi másról nem kell prédikálni, mint Jézus Krisztusról és a belévetett hitről. Ez a magva és veleje ennek az evangéliumnak.” (56. sz.).

A szöveghagyomány

1521 előtt a prédikációk hagyományozása töredékes, véletlenszerű és egyenetlen. Leginkább egyes sorozatoknak volt esélyük fennmaradni, mint a Tízparancsolat vagy a Miatyánk magyarázatainak (1516–1517), melyek nyomdába is kerültek. Ezek a sorozatok a későbbi kátéprédikációk gyakorlatát készítették elő.⁴⁶

A helyzet Georg Rörer tevékenységével változott meg gyökeresen, aki 1523 és 1546 között volt Luther tanítványa, titkára, káplánja, műveinek összegyűjtője és kiadója.⁴⁷ Rörer, ha csak tudta, meghallgatta és az egyetemen is használt gyorsírási technikával lejegyezte Luther igehirdetéseit. Ilyen jegyzetek alapján rendezte ezeket később sajtó alá. Egész pályája során a reformátor mintegy 3000 prédikációt tarthatott, melyek közül – nagyrészt Rörernek köszönhetően – mintegy 2000-nek maradt fenn a szövege.⁴⁸ Pontos számot azért nem érdemes mondani, mert Luther a szószéken időnként vissza-visszatért ugyanarra a témára, így az ismétlődések esetében nehéz eldönteni, hogy ugyanazon szöveg változatairól vagy különböző prédikációkról van-e szó. Ugyanez a bizonytalanság áll egyébként alább ismerttetendő posztilláira is.

Eltelkintve a korai prédikációktól, melyek vagy ismeretlen eredetű latin kéziratokban vagy kizárólag nyomtatásban maradtak fenn, a legtöbb esetben kétféle hagyományozással van dolgunk. Rendelkezésre áll az eredeti lejegyzés kézírata, azaz egy latin-német jegyzet, sok rövidítéssel, olykor gondolati hézagokkal. Ez alapján rendezték a folyamatos német szöveget sajtó alá Luther munkatársai, többnyire Rörer vagy Caspar Cruciger, de mások is. A WA prédikációs kötetei ezért általában két párhuzamos szöveget hoznak: a kézirat és a nyomtatvány alapján (néha hármat is, ha vagy a lejegyzésből, vagy a kiadásból több változat is létezik). A német nyomtatványokról egyértelműen kiderül, hogy nem Luther maga fogalmazta meg őket, mert többszólamú feldolgozás esetén, ahányan vannak, annyiféle szöveget hoznak. A tudományos elemzések ezért általában a kézirat lejegyzésekhez ragaszkodnak, hiszen ezek állnak a legközelebb Luther prédikációihoz akkor is, ha néha érthetetlenül tömörek. Az itt közölt magyar fordítások viszont, ha volt ilyen, a folyamatos német szöveg alapján készültek, mert egyedül ez ad végig értelmes gondolatmenetet, ez fordítható le és ez olvasmányos.

⁴⁶ LVM 5: 95–158.

⁴⁷ ZSCHOCH 2012.

⁴⁸ EBELING 1942, 455–456; a HLSt összesen 2068 sorszám alá rendezi a WA-ban közölt prédikációkat.

Változatos műfajok a prédikáció gyűjtőfogalma alatt

Luther korai, német nyelvű prédikációi rendszerint *sermo* cím alatt jelentek meg nyomtatásban (1518–1521).⁴⁹ Több esetben nem is deríthető ki, hogy ezeket valóban megelőzték-e szóbeli igehirdetések, s ha igen, akkor milyen alkalomból hangzottak el. A *sermo* szó jelenthet beszédet, előadást, szónoklatot, de ugyanúgy egy-egy teológiai témát kidolgozó traktátust is. A leghosszabb sermók szabályos könyv terjedelmét is elérik, mint például az 1520-as, a Tízparancsolatot értelmező irat: *A jócselekedetekről*.⁵⁰ A kötetünkben közölt sermók leginkább a témaprédikációk műfajába tartoznak, de vannak közöttük bibliai textushoz kötődő beszédek is.

Luther tudatos döntésből szinte mindig valamilyen kötött szöveg alapján beszélt, rendszerint bibliai ígét magyarázott, ill. a kátéprédikációk során a katekizmus részeit vette sorra, azaz a nem bibliai Hiszekegy is előkerülhetett (48. sz.). Csak kevés kivételt találunk ez alól a szabály alól, ezek közül a tartalmilag legjelentősebbek a híres *Invocavit*-prédikációk (23–30. sz.).⁵¹

1522 kora tavaszán Luther wartburgi rejtékhelyén tartózkodott, márciusban mégis elhagyta a várat. Úgy ítélte, hogy a reformáció fővárosában zsákutcába jutott az evangélium szabadságának az ügye. Március 9-étől, *Invocavit* vasárnapjától kezdve ezért nyolc napon át prédikált a városi templomban. A diákok és egyes polgárok ugyanis – élükön Luther tanártársával, Karlstadttal – a szabadság nevében veszélybe sodorták magát a szabadságot. Gyors változást, a régi azonnali lerombolását követelték, és nem voltak tekintettel sokak természetes emberi érzékenységére. Hat tételt terjesztettek a városi tanács elé, melyben követelték, hogy bárki szabadon hirdethesse Isten ígését, hogy szüntessék meg a magánmiséket, a rekviemeket, a vigíliákat és a szerzetesrendeket, hogy mindenütt két szín alatt szolgáltassák ki az oltáriszentséget, hogy zárják be a kocsmákat és a bordélyházakat. Szép célok voltak ezek, de durva eszközöket szentesítettek: templomok berendezését szórták ki az utcára, papokat úztek el, és aki „hitében gyenge” volt, azt hitetlennek nyilvánították.⁵² A káoszt végül néhány „próféta” megjelenése tetőzte be, akik külön kinyilatkoztatásokra, sugallatokra hivatkozva az önkény teljes szabadságát hirdették.⁵³ Luther erre prédikátori hivatala alapján bírálta az istentiszteleti reformokat, főleg pedig azt, hogy közben nem voltak tekintettel a „kicsinyek” megbotránkoztatására, tehát a hit és a szabadság nevében megsértették a szeretet törvényét. Bár az első pré-

⁴⁹ STOCK 1982; BRECHT 2003; HAMM 2010; DIETER 2014; DINGEL – JÜRGENS 2014; MOULIN 2014; SCHILLING 2014.

⁵⁰ WA 6: 202–276, lásd LVM 2. köt. Vö. LVM 7: 173–175 (275. sz.).

⁵¹ FONTIUS 1986; BRECHT 2: 66–72 BEI DER WIEDEN 1999; PABST 2007; BUBENHEIMER 2009; SPEHR 2014a.

⁵² CSEPREGI 1994, 5–6. Vö. LVM 7: 312–315 (453+ sz.).

⁵³ LVM 8: 321–322 (2837b sz.).

dikáció (23. sz.) röviden érinti *Invocavit* vasárnapjának ógyházi evangéliumát, a többi beszéd nem textusok, hanem témák szerint halad – mégis bibliai szövegek alapján fejti ki, mi az adott kritikus helyzetben a teendő.

Hétköznapi igehirdetéseit Luther rendszerint szombaton tartotta, ill. azokban az időszakokban, amikor Bugenhagent is helyettesítenie kellett, szerdán és szombaton (adventben és böjtbén mindennapos prédikációkra is sor került). Ekkor egy-egy bibliai könyvet magyarázott végig a homília műfajában (*Reihenpredigten*).⁵⁴ Ezeket a prédikációs alkalmakat a wittenbergi istentiszteleti reformok alapozták meg (1522/23), a mindennapi misék és a szentek ünnepein rendszeresen tartott szentbeszédok pótlására vezették be őket. A hétközi istentiszteleteknek a prédikáció állt a középpontjában, szentségeket nem szolgáltatott ki. Ezek a prédikációk a bibliafordítás munkájával egyidejűleg és azzal szoros tartalmi párhuzamban folytak, egyik bevallott céljuk volt a bibliaismeret terjesztése a nép körében. Luther Mózes könyveivel kezdte a sort, majd két évtized alatt szinte a teljes Szentírást végigprédikálta. Kötetünk a Hegyi beszéd magyarázatából közöl részletet (53. sz.), de az LVM-sorozatban *A keresztények és Mózes* címen korábban már megjelent egy az Exodus alapján 1525-ben tartott hétközi prédikáció szövege.⁵⁵

Többnyire nem sorolhatóak be az általános kategóriákba Luthernek nem Wittenbergben tartott prédikációi. 1519-ben a Johannes Eckkel folytatott lipcsei vita során prédikált Szent Péter és Pál ünnepén az ottani hercegi várban, a Pleißenburgban (13. sz.). Útban az 1521-es wormsí birodalmi gyűlésre egy vasárnap egykori egyetemi városában, Erfurtban állt meg prédikálni (20. sz.). Nem dönthető el, hogy a Wartburg várában ugyanebben az évben született igehirdetések (21. sz.) elhangzottak-e élőszóban (akár a várnagy és vár népe előtt), hiszen tekintetbe véve Luther itteni elszigeteltségét és a biztonsága érdekében hozott titoktartási intézkedéseket életszerűbbnek tűnik az a feltételezés, hogy csak írásban dolgozta ki a vasárnapok perikópáit egy későbbi megjelentetésre gondolva. Időnként a szász hercegek kérésére kellett egyik vagy másik választófejedelmi rezidencián megjelennie, akár politikai tárgyalások kedvéért vagy más természetű küldetések miatt, egy ilyen alkalommal hangzottak el 1522-ben weimari prédikációi a világi hatalom természetéről (32–33. sz.). Coburg várában 1530-ban Luther már rendszeresen tartott istentiszteletet környezetének a vásár- és ünnepnapokon, ebből a teológiai és politikai kérdésekkel rendkívül terhes időszakból is közlünk három prédikációt (49–51. sz.). Utolsó, Eislebenbe tett útján is szívesen rábízta a szószéki szolgálatokat, szülővárosa nem hagyta ki a lehetőséget, hogy nagy szülőttjét hallgathassa. Legutoljára, három nappal halála előtt az itteni Szent András templomban prédikált (62. sz.).

Gyűjteményünk legtöbb darabja klasszikus vasárnapi vagy ünnepi prédikáció, kife-

⁵⁴ WIEMER 2003; JUNTUNEN 2008; DALFERTH 2009.

⁵⁵ LVM 5: 329–346.

jezetten alkalmi beszédet alig találunk köztük. Egyetlen ún. kazuális igehirdetés akad, Bölcs Frigyes temetési beszéde 1525-ből (36. sz.). A szakirodalom egyértelmű állásfoglalása szerint ebben (és hét évvel későbbi párjában, János herceg gyászbeszédében) teremtette meg Luther a protestáns temetési beszéd máig virágzó műfaját. Halotti búcsúztatók természetesen korábban is léteztek (gondoljunk akár a magyar nyelvemlékre, a *Halotti beszédre*), de Luther emelte ezeket a templomi igehirdetések igényességének szintjére (igeszerűség, gyülekezetszerűség, a feltámadás evangéliumának hirdetése).

Egy hétköznapon, ám történelmi pillanatban hangzott el a kötet 38. sz. darabja. 1526 őszén Wittenbergben tárgyaltak a szász hercegek, János fejedelem és fia, János Frigyes az egyházlátogatások megindításának szükségességéről.⁵⁶ Luther és reformátortársai amellet érveltek, hogy a fejedelmeknek magukhoz kell ragadniuk a kezdeményezést, püspöki jogköröket kell gyakorolniuk mint ún. „szükségpüspököknek”, valamint rendbe kell tenniük a tartomány egyházainak személyi állományát és anyagi alapjait. Főleg lelkipásztori, lelkiismereti szempontokra hivatkoztak, de arra is, hogy az ilyen beavatkozásra a legutóbbi speyeri birodalmi gyűlés teremt jogalapot, ennek határozatát viszont ki-ki másként értelmezte. A hercegek politikai óvatosságból nem akarództak erre a veszélyes útra lépni, nem kockáztatták meg az egyházi vagy a birodalmi átkot. Mikor a megbeszélések nem vezettek eredményre, Luther javaslatára átmentek a vártemplomba, hogy ott közösen imádkozzanak. Ő maga prédikált is a hét perikópájáról. A lejegyzés tanúsága alapján tartózkodott az aktualizáló vagy manipulatív elemektől, szavainak mégis akkora hatása volt, hogy a fejedelmek elhatározták magukat a vizitációk megindítása mellett.

Egy másik történelmi esemény kapcsán, 1539 pünkösdjén szólalt föl Luther – életében immár másodjára – a lipcsei hercegi várban (59. sz.). György hercegnek, Bölcs Frigyes unokatestvérének és Luther ádáz ellenségének halála után a szász hercegség és benne Lipcse városa és egyeteme is megnyílt a reformáció előtt. A helyzet igen összetett volt, mert a Wittenberg-Lipcse-viszonyt addig sem csupán teológiai ellentétek terhelték, hanem rivalizálás, személyes féltékenység és rosszindulatú előítéletek is.⁵⁷ Nem lehetett számítani rá, hogy az egyházi reformok útja sima lesz a városban, még ha a polgárság nagy része már régóta a lutheri tanítás titkos szimpatizánsa volt is. A wittenbergi reformátorok a pünkösdünnepet használták ki arra, hogy minél többen, lehetőleg Lipcse minden templomában egyszerre hirdessék az általuk felismert evangéliumot. Luther itt közölt prédikációjának ez a háttere, de természetesen nem erről beszél, hanem a pünkösdünnep evangéliumáról és az egyház mibenlétéről.

Egy templomszentelési beszédet is olvashatunk a kötetben. 1544-ben avatták fel a torgauai választófejedelmi rezidencia kápolniját, és ekkor foglalta össze Luther azt, amit

⁵⁶ Vö. LVM 7: 427–428 (950. sz.), 438–440 (1052. sz.).

⁵⁷ LVM 7: 627–628 (3356–3366. sz.); LVM 8: 566–567 (5096. sz.).

Prédikációk

az ünnepnap megszenteléséről, az istentiszteletről, a keresztények összegyülekezéséről gondol (60. sz.). Az *Invocavit*-prédikációk mellett ez talán a legtöbbet idézett Luther-ige-hirdetés: rendszeres és gyakorlati teológusok egyaránt hivatkoznak rá mint a reformátori ekkleziológia és istentisztelet-teológia tömör kivonatára.

A nagyünnepi prédikációk viszonylag egyenletesen vannak képviselve a válogatásban: karácsony, nagyhét, húsvét, pünkösd.⁵⁸ Nem szerkesztői szándékból, hanem egyéb szempontokból fakad, hogy ezek között összesen hét pünkösd beszédet találunk öt különböző évből, ám mindössze kétféle perikópa alapján (Jn 3,16–21 és Jn 14,23–31). Ott van ezek között a már említett lipcsei prédikáció, de egy olyan is, amit Luther betegágán mondott a háza népének a keresztény közösség „születésnapján” (mert aznap nem jutott el a templomba, 56. sz.). Ez a véletlenszerű körülmény, a pünkösd alkalom kötetbeli túlréprezentáltsága is jelzi, hogy Luther számára a prédikálás elsősorban a keresztény közösség aktusa: az határozza meg, abban megy végbe és azt építi. Hiszen a „sátoros” ünnepek között pünkösd szól a leginkább a közösség kérdéseiről!

Prédikáció-e a posztilla?

A posztilla, a felolvasásra vagy olvasásra szánt igemagyarázat is hagyományos műfaj, nevét a *post illa verba* 'ezen igék után' latin kifejezésből kapta, mellyel szerzői rendszerint bevezették a perikópa, a bibliai textus kifejtését. Luther prédikációs és posztillás művének összekapcsolódásáról, „egybefolyásáról” tanúskodik az felismerés, hogy a sermóként vagy prédikációként elmondott vagy nyomtatásban megjelent beszédek is megtalálták később útjukat a másik nagy vállalkozásba, a posztillákba. A jelen kötetben kiadott sermók közül nyolc (6., 10., 12., 14–18. sz.) és a prédikációk közül is ugyanennyi (23–30. sz.) tetszett meg annyira a posztillát szerkesztő munkatársaknak, hogy az egyházi esztendő valamelyik ünnepére beosztva felvették őket – leginkább az anyagiánnyal küzdő ún. téli posztillába. Kötetünk azon darabjai, melyeket Luther eleve posztillának szánt (és melyekről, mint említettük, nem tudni, elhangzottak-e valaha a szószéken), részben az 1522-ben megjelent adventi (21–22. sz.), részben az 1525-ös böjti kötetből valók (34–35. sz.).

A német posztilla (nevezik wartburginak is, keletkezési helyéről, karácsonyinak is, feldolgozott ünnepi időszakról, egyházinak is, megkülönböztetendő a házi posztillától) ugyan, mint említettük, középkori előzményekre megy vissza, mégis műfajteremtő abban az értelemben, hogy a protestáns egyházakban hihetetlen népszerű tradíciót hozott létre mind a szerzők, mind az olvasók körében.⁵⁹ Mert nem elég arra rámutatnunk, hogy

⁵⁸ Lásd ehhez alább az egyházi ünnepek mutatóját: XXX.

⁵⁹ BRECHT 2: 25–27, 278–279; FRYMIRE 2010; ZSCHOCH 2011; SPEHR 2014b.

könyvtárnyi vaskos kötet követte századokon át, hanem azt is megfigyelhetjük, hogy ezeket a kiadványokat rongyosra is olvasták – részben a vasárnapi prédikációjukra készülő lelkészek, részben az istentiszteleten való részvételt otthoni áhítattal pótoló laikusok.

E műfaj első darabját Luther tudatosan mintának szánta, példát akart mutatni a reformátori igehirdetésre. Tervével már 1520 elején foglalkozott, mint az kiderül Spalatinhoz intézett leveléből:

„Küldöm a kóstolót az evangéliumokból és epistolákból, de mellékizük elárulja, hogy igen szétszórt vagyok, s a posztilla nem úgy sikerült, ahogy szerettem volna. Egyedül ez az elfoglaltság, mint látom, egész embert kíván, ezért szinte megbántam már, hogy belefogtam.”⁶⁰

Első nekifutásra 1521-ben még wormszi utazása előtt dolgozta fel nyolc latin prédikációban az adventi időszak epistoláit és evangéliumait (22. sz.),⁶¹ de nem volt elégedett az eredménnyel. Wartburg várába érkezéssel májusban újra nekifogott a munkának, ezúttal németül, csak a Wittenbergből várt küldemény elmaradása késleltette: „Elhatároztam, hogy németül magyarázom el az epistolákat és evangéliumokat, de még nem küldtetek el a nyomtatott posztillámat.”⁶² – tett szemrehányást Melanchthonnak. Majd két héttel később így írt Spalatinnak:

„A posztillát még nem kaptam meg. Akire rábízta, az elkeverte. Közben azt írtam, hogy ha nem található föl, akkor ha van neked, a rövidebb posztillát küldesd el az epistolák és evangéliumok mutatójával. Időközben az eddigieknél részletesebben kidolgoztam németül egy epistolát a karácsony utáni vasárnapra.”⁶³

Vagyis a latin kiadás hiányában az adventi időszakot átugorva a karácsonyi ünnepkört (vízkeresztig összesen hét ünnepnap epistoláit és evangéliumait) vette maga elé. Ez a mű önállóan jelent meg Albert mansfeldi grófnak 1521. november 19-én keltezett ajánlással⁶⁴ és e sorozatban korábban közölt „kis oktatással”.⁶⁵ Ezután szentelte magát Luther újra az adventi vasárnapoknak, nem a kész latin prédikációk fordításával, hanem új német igehirdetések megfogalmazásával.

⁶⁰ LVM 7: 172 (254. sz.).

⁶¹ *Enarrationes epistolarum et evangeliorum, quas postillas vocant.* WA 7: (458) 463–537.

⁶² LVM 7: 245 (413. sz.). Vö. LVM 7: 243 (410. sz.): „Továbbá folytatom majd a zsolttárogat és posztillákat, mihielyt Wittenbergből megkapom a hozzávaló dolgokat.”

⁶³ LVM 7: 253 (417. sz.).

⁶⁴ WA.B 2: 404 (439. sz.); WA 10 I 1: 1–8. Vö. LVM 7: 293 (441. sz.): „Ezt a két előszót, a németet az evangéliumok elejére, a latint a szerzetesei fogadalmakról szóló könyvhöz, kérlek, Spalatinom, gondosan őrizd meg Philippusszal együtt, nehogy elkallódjanak, míg be nem fejezem a posztillákból a maradékot, melyen már dolgozom is.”

⁶⁵ A karácsonyi posztilla bevezetése *Mi az evangélium?* címen jelent meg: LVM 5: 263–274.

Prédikációk

Luther, míg Wartburg várában türelmetlenül várt a wittenbergi küldeményekre, eleinte kizárólag evangéliumi textusok feldolgozására gondolt, mégpedig 10 ünnepnap *decas*-ára (feltehetőleg adventtől újév napjáig):

„Itt küldöm a posztilla maradék részét, illeszd a korábbiakhoz és minden más előtt nyomtattasd ki Wittenbergben. Sietek ugyanis, hogy egy kötetben adhassuk ki az evangéliumok első teljes tízesét. Négy vasárnapot átemelek és kiegészítem a többivel. Azért így járok el, nehogy a könyv túlzott terjedelme elijessze az olvasókat és a vásárlókat.”⁶⁶

Már a posztillák wartburgi születése is jelzi, hogy szoros kapcsolatban állnak a bibliafordítással. Ha nem is pontosan egy időben dolgozott Luther e két nagy terv megvalósításán (az ünnepi evangéliumok és epistolák magyarázata pár hónappal megelőzi az evangéliumoknak és a leveleknek a német fordítását), de nyilvánvaló, hogy a két koncepciót szorosan összekapcsolta a közös cél: a Biblia szövegének megszólaltatása anyanyelven, a Biblia üzenetének elterjesztése minél szélesebb körben.

Az adventi és karácsonyi ünnepkör darabjai tehát, melyek 1522 tavaszán jelentek meg, továbbá az 1525-ben kiadott böjti posztilla közvetlenül Luther tollából való. Műfajilag ezek leginkább homíliák, a bibliai szöveget szorosan követő magyarázatok, melyeknek egyik célja a bibliaismeret elmélyítése. Nemcsak szószéki használatra szánta őket Luther (képzetlen vagy gyakorlatlan prédikátorok számára), hanem laikusoknak is magános olvasásra és családapáknak otthoni felolvasásra.

A kiadvány nagy sikere jelzi, hogy valós igényt elégítettek ki, sőt ugyancsak a keresletről tanúskodik az a krimibe illő történet, ami a böjti kötetrel esett meg. Ennek kéziratát munka közben lopták el a wittenbergi műhelyből és jelentették meg Regensburgban – fiktív kiadói adatokkal. Luther hasztalanul igyekezett fejedelmi segítséggel munkáját visszaszerezni, a további kalózkidadásokat betiltani, a kiadók közötti gyilkos konkurenciát csillapítani. Ez a kellemetlenség is késleltette a teljes posztilla megjelenését, de még inkább azzal, hogy az amúgy is túlterhelt Luthernek elvette a kedvét a további erőfeszítésektől.

Ezért léptek színre szerkesztő munkatársak. Stephan Roth zwickaui rektor előbb a nyári (1526), azután az ünnepi posztillát (1527) rendezte sajtó alá, hogy kitöltse az egyház év maradék hézagait, végül a téli posztillát (1528) adta ki (teljesen feleslegesen, mert ez a már kész adventi és karácsonyi ünnepkört fedte le).⁶⁷ Roth részben korábban megjelent nyomtatványokból (innen vette a fent említett, jelen kötetben is olvasható 16 szöveget), részben saját és mások kézíratos lejegyzéseiből dolgozott. Ha egy ünnepre

⁶⁶ 1521. július 31-én Spalatinnak. LVM 7: 263 (423. sz.). Vö. LVM 7: 255 (418. sz.): „Én a német evangéliumokhoz írok posztillát, nemsokára küldöm a nyomdába, mihelyt az első tízessel végzek.”

⁶⁷ WA 10 I 2; WA 17 II; WA 21.

nem talált alkalmas Luther-prédikációt, akkor lelkiismeret-furdalás nélkül illesztett be a helyére Melanchthon- vagy Bugenhagen-szövegeket. Munkáját ezért nem kísérte osztatlan lelkesedés, Luther is kritizálta és csak jelentős fenntartásokkal fogadta el a művet sajátjának. Az ún. ünneptelen félév végleges és megnyugtató megoldása Caspar Crucigerre maradt, akinek 1544-ben jelent meg nyári posztillája Luther áldásával és meleg ajánlásával.⁶⁸ Ezzel egyidejűleg jelentették meg Rörer és Veit Dietrich a minden korábbi vállalkozásnál fényesebb pályát befutó házi posztillát, azaz egy kötetbe szerkesztve a teljes egyházi év ünnepeit (igaz, vásár- és ünnepnaponként már nem két, evangéliumi és epistolai, hanem csak egy prédikációval).⁶⁹

Hét tanulság

Gerhard Müller 2008-ban tartott előadásában – megemlítve, hogy ez a lista továbbra is szabadon átrendezhető vagy kiegészíthető – a lutheri prédikációk hét jellemzőjét emelte ki:⁷⁰

1) A prédikációk teológiai megalapozása. Luther nem a hallgatóság feltételezett igényéből vagy saját személyes élményéből indul ki, hanem egy (imádságban, meditációban, kísértésben megharcolt) teológiai gondolatmenetből. Ezeknek a gondolatoknak a gyakorlati következményeire, hogy mire milyen hatással lehetnek, általában nem volt tekintettel, sokkal inkább olyan világos elvi megállapításokat igyekezett megfogalmazni, melyek kinek-kinek egyformán útmutatásul szolgálhatnak.

2) A prédikációk bibliai megalapozottsága. Szerzetes kora óta Luther közvetlen kapcsolatban élt a Szentírással, ebben való jártassága pedig az egyetemi bibliamagyarázatok, a rendszeres prédikálás, majd a bibliafordítás munkája révén tovább mélyült. A Biblia az a közeg volt számára, melyben Isten megszólal, ez a tulajdonsága emelte minden más emberi kijelentés fölé – ami persze nem akadályozta meg Luthert, hogy a bibliai könyvek és igék között markáns különbséget tegyen, egyeseket fel, másokat leértékeljen. Egyrészt „a Biblia saját magát magyarázza” elv, másrészt saját lenyűgöző bibliaismerete tette lehetővé, hogy prédikációiban is éljen a keresztutalások, párhuzamok és szövegváltozatok alkalmazásának értelmezői módszerével.

3) Luther bízott a szó erejében. A régi bölcsesség szerint a szó elszáll, és a plasztikusan megjelenített példa marad meg. A mi világunk is a vizualításra, az illusztratív ismeretátadásra épül. Luther számára viszont közismerten fontosabb az ige, a szó, az azt megjelenítő

⁶⁸ WA 21–22.

⁶⁹ WA 52; ZÁBRÁK; lásd LVM 12. köt.

⁷⁰ MÜLLER 2009, 82–85.

képnél, a beszéd a tetténél, a kijelentés a történetnél (ezért tartja előbbre János evangélistát, mint a szinoptikusokat, vagy értékeli többre Pál leveleit, mint az Apostolok cselekedeteit⁷¹). Így lehet szerinte is hallásból a hit, ezért kell inkább hinnünk a fülünknek, mint a szemünknek. A képnek, az illusztrációnak, a megmutatásnak nála mindig csak alárendelt szerep jut.

4) Luther tudatában van az élet sokszínűségének. Tudja, milyen sokféleképpen érzünk és gondolkodunk. Nem akarja hallgatóságát magával ragadni, saját hangulatába vonni, csak rámutatni Isten üzenetére. Ami egy és változatlan, ami nem tűnik és nem múlik, az egyedül Isten hűsége. Ezzel szemben mi teljesen különbözőek vagyunk, ráadásul önmagunkban is változunk: hol örülünk, hol sírunk, bízunk, kétségbe esünk, fiatalságunkból megöregszenk, betegségünkől meggyógyulunk, és ez így van rendjén. Szemben az örökzöld homiletikai útmutatással a lutheri prédikációnak nincs atmoszférája, nem az érzelmekre hat, nem játszik beleélésre.

5) Luther küzd az önbecsapás, a csalóka nyugalom és a hamis összhang ellen. Leleplezi a kényelmes istenképeket és a nekünk tetsző elképzeléseket, melyeknek nincs közük sem az isteni igazsághoz, sem az élet valóságához. Nem azért megyünk templomba, hogy nyugalom vagy boldogság töltse el szívünket, hanem hogy Isten bennünket megszólító igéjét halljuk. Luther a szószéken mer kritikus és akár megbotránkoztató is lenni.

6) Luther prédikációi arra tanítanak, hogy az önisméltés nem szégyen. Újra és újra ugyanazokat az igéket veszi elő, s néha mondanivalóján sem változtat – legtöbbször az evangéliumi perikópák esetében. Állhatatos János herceg temetésén ugyanarról az alapigéről beszél, mint hét évvel korábban Bölcs Frigyes koporsója felett (1Thessz 4,13–18). Két eltérő személyiség, de a feltámadásnak ugyanaz az evangéliuma. Az evangélium átadásában, sőt súlykolásában pedig nem mondhatunk le a tudás anyjáról, az ismétlésről. Hiszen minden prédikációnak egyetlen témája van, a bűnös ember megigazulása,⁷² és Luther még a püspökök változatlan hatalmát is hajlandó volna biztosítani, ha ezek beletörődnének az evangélium hirdetésébe.⁷³ Első hallásra igen leegyszerűsített homiletikának tűnik ez, de semmiképp nem egyoldalúbb, mint a bűnök klasszikus ostromozása vagy a szociális felelősségvállalás modernkedő reklámozása.

7) Ezekből az igehirdetésekből az a tanulság, hogy a prédikálás folyamatos feladat, nincsenek végleges és tökéletes megoldások. Újra és újra szembesülni kell a bibliai igével, aktuális kérdések, változó szempontok mentén mindig választ keresve. Volt szó fent ugyan egy furcsa sztrájkról, de a jellemző mégis az, hogy Luther akkor sem bújti ki a feladat alól, ha lett volna rá oka, még betegen is prédikált odahaza (56. sz.). Tisztában volt vele, milyen erők és hatások tántorítják el a keresztény embert naponta Krisztus

⁷¹ LVM 5: 29; LVM 8: 157 (790. sz.).

⁷² WA.TR 2: 454–455 (2408b sz.).

⁷³ LVM 7: 532 (1609. sz.).

közelségétől és az evangélium világosságától, ezért szakadatlan teológiai küzdelembe kerül ellenállni ezeknek a vonzásoknak.

E hét pont legkevésbé sem Luther utánzására akar buzdítani. Ő ugyanúgy saját korának volt gyermeke, ahogy mi a sajátunké vagyunk. Ő ugyanúgy ki volt téve a hibázás, a téves értékítélet veszélyének, mint bárki más, ugyanúgy rabja volt saját személyisége börtönének, ahogy minden ember. A fent említett *viva vox evangelii* attól élő, és ezt Luther is pontosan tudta, hogy nem szedhető pontokba, nem szorítható korlátok közé, minden nap friss hangon szólal meg.

Luther prédikációi ma is élnek. Soraikon átsüt Luther szenvedélye Krisztus és az ő szava iránt: a gondolatok hírt adnak nekünk arról, hogy a prédikátor ismerte, szerette Krisztust, és hogy ezt a kincsét mindannyiunkkal meg akarja osztani. Szokatlan nekünk ez a makacs elszántság, talán még konoknak is bélyegeznénk Luthert: „Ugyan, nem kell azért ezt a krisztushitet meg a Szentírást ilyen komolyan venni!” Luther bizonyára nevetne, és büszkén viselné a konokság bélyegét. Igehirdetési által mintegy fél évezred távolából is tiszta tükröt tart elénk, és megkérdi, hányadán állunk ma a hittel Krisztusban, a Szentírásban és az igehirdetésben – mert ez a három egymástól elválaszthatatlan. Hallgassa hát e gyűjtemény által ki-ki Isten beszédét, és kiáltson vissza bátran az erdőben kiáltozó Luthernek!⁷⁴

Magyarországi recepció

A latinul jól, de németül nem tudó magyar anyanyelvű diákok Wittenbergben szívesebben látogatták Melanchthon ékesszóló latin előadásait, mint Luther gyakran keveréknyelven tartott előadásait és német igehirdetéseit. Annak ellenére, hogy kérésük 1538-ban még nem talált meghallgatásra,⁷⁵ Melanchthon végül ráállt, hogy vasárnaponként saját házában latinul prédikáljon nekik. Ezekből a prédikációkból nőtt ki végül a *Praeceptor* latin nyelvű posztilláskötete.⁷⁶ Ennek az igen tanulságos történetnek, mely sokat elárul a hazai Luther- és Melanchthon-recepció viszonyáról, valamint a magyarországi felekezetedés etnikai hátteréről, a magyar reformáció homiletikájának vizsgálatában újabb hangsúlyt ad az a felismerés, hogy nemcsak Bornemisza Péter igehirdetési illusztrációinak nagy része származik Melanchthontól, mint azt Eckhardt Sándor irodalomtörténész 1955-ben meggyőzően bizonyította,⁷⁷ hanem ugyanez áll a többi kortárs posztillára,

⁷⁴ Lásd fent 38. j.

⁷⁵ WA.TR 4: 27–28 (3947. sz.), 73–74 (4008. sz.), 81 (4020. sz.); LVM 8: 471 (3947. sz.).

⁷⁶ RITOÓKNÉ 1997, 500; RITOÓKNÉ 2012, 213; CR 24: XIII–XIV.

⁷⁷ A közvetlen forrás a Johannes Manlius által már Melanchthon halála után szerkesztett tematikus idézetgyűjteményes kézikönyv: *Locorum communium collectanea*, 1563. BORNEMISZA 234–236.

Kulcsár György és Beythe István műveire is.⁷⁸ Úgy tűnik, a magyar prédikáció és posztillás műfaj számára tartósan Melanchthon maradt a minta még olyanok esetében is, akik már nem lehettek személyes tanítványai.

Az a magyar prédikátor, akinél még leginkább ki lehet mutatni Luther hatását, Huszár Gál volt, aki 1558-ban Magyaróvárott adta ki három saját úrvacsorai prédikációját, melyek egyben az első magyar nyomtatott igehirdetések.⁷⁹

Hogya az után nyomozunk, mikor és hol jelennek meg lutheri prédikációk magyarországi könyvtárakban, könyvgyűjteményekben és könyvgyűjteményekben, akkor a wittenbergi összkiadás kötetei jelentik a legkorábbi találatokat. Ezek között is jellemzően az *Opera Latina* sorozata volt jóval elterjedtebb. A *Deutsche Schriften* első, 1539-ben megjelent kötetére, mely a korai német sermókat is tartalmazza, csak a Dernschwam-könyvtár 1575-ös jegyzékében akadtunk.⁸⁰ Valószínűleg az 1550-es évekből származó beszerzés, bár nem valószínű, hogy tulajdonosa, a bibliofil humanista Hans Dernschwam túl gyakran forgatta volna. A latin kiadás 1545-ös első kötete, mely ugyanezeket a sermókat latin fordításban hozza, három helyen bukkan fel ebben a korszakban: az eperjesi plébánia könyveinek 1553. szeptember 13-án készült összeírásában (*Opera Lutheri usque ad annum vigesimum*),⁸¹ Perneszyth György, Nádasdy Tamás sárvári gazdatisztje, egy széles teológiai tájékozottsággal és olvasottsággal rendelkező laikus 1560. május 9-én kelt hagyatéki leltárában (*Prim. Tomus M. I.*),⁸² és megint csak Dernschwamnál.⁸³

A hihetetlenül népszerű és szövevényesen hagyományozott, számtalan szerkesztésben megjelent posztillás mű magyarországi hatását külön érdemes vizsgálni. A fentiekhez hasonlóan itt is elválik egymástól a latin és a német nyelvű befogadás története. Az ún. egyházi posztillák (*Kirchenpostille*) annak köszönhetően fejtettek ki Európa-szerte nagy hatást, hogy Martin Bucer 1525-ben latinra is átdolgozta őket egy strassburgi kiadás számára.⁸⁴ Magyarországon elsősorban ennek a latin fordításnak a jelenléte mutatható

⁷⁸ RMNy 334. és 552. sz.

⁷⁹ RMNy 151. sz.; INCZE; BOTTA 1991, 345–379.

⁸⁰ BERLÁSZ – KEVEHÁZI – MONOK 1984, 121.

⁸¹ IVÁNYI 1983, 362. További német prédikációsorozatok Luthertől ugyanebben a jegyzékben: a Péter-levelek magyarázata (1523) és igehirdetések 1Kor 15 alapján (1532/33), IVÁNYI 1983, 362–363.

⁸² VARGA 1986, 13–14. A Perneszythre vonatkozó adatokat összegyűjtötte: SCHULEK 1939, 10–12.

⁸³ BERLÁSZ – KEVEHÁZI – MONOK 1984, 113–114. Dernschwam a wittenbergi latin sorozat 2–4. kötetét is beszerezte, uo. 115–122.

⁸⁴ PRIMVS || TOMVS ENARRATIO=||num in Epistolas et Euangelia, ut uulgo || uocant, lectiones illas, quae in Miſa fe=||stis diebus ex historijs Euangelicis || et scriptis Apostolicis solent re||citari. Authore Marti=||no Luthero.|| Opus optimae frugis, latinis || hactenus incognitum. Straßburg: Hervagius, 1525. VD16. L 5657. A teljes posztilla fordítása 1527-ig összesen 5 kötetben jelent meg Martin Bucer előszavával. Egyik kötete: VD 16. B 8871, bejegyzése szerint Iglórol került a gyulafehérvári Batthyáneumba: SELECKÁ-MÁRZA 1997, 102 (198. sz.).

ki az 1530-as évektől kezdve. Bebek Imre székesfehérvári prépost titkára, Simontornyai Gergely ugyanis Luthernek egy közelebről meg nem határozott posztilláját ajánlotta Gyöngyösi (Coelius) Gergelynek olvasásra: „Figyelmeztetem Uraságodat, hogy Luther posztilláját szerezzé meg; mert ez a világ ezen posztillánál szebb könyvet még nem látott.”⁸⁵ Minden bizonnyal a Martin Bucer által 1525-ben készített latin fordításról lehetett szó, melynek olvasói között így Bebek prédikátorát, Dévai Mátyást is joggal feltételezhetjük. A Perneszyth György könyvei között 1560-ban említett Luther-posztilla (*Postilla Martinj lutter*) is valószínűleg a latin kiadás egyik kötete volt.⁸⁶

Az eperjesi plébánia könyveinek 1553. szeptember 13-án készült jegyzéke szerint más Luther-művek mellett megvolt itt a német házi posztilla (*Hawspostill Lutheri*) és az ádventi posztilla: *Martini Lutheri Auslegung der Epistel et Evangelii de Adventu. Deuts.*⁸⁷ A hasonló korú könyvjegyzékekben felsorolt posztillákat többnyire ennél szűkszavúbban írják le, így közelebbi meghatározásuk nem lehetséges.⁸⁸ A házi posztilla példányai német polgárok hagyatéki leltáraiban a század utolsó évtizedében kezdenek elszaporodni.⁸⁹

A kötet szerkezete és apparátusa

A Luther-prédikációkat időrendben tartalmazza kötetünk. A Luther-szövegeket az azokban való eligazodást segítő vagy éppen további tájékozódásra ösztönző apparátus zárja, a rövidítés- és irodalomjegyzék, továbbá a mutatók. A rövidítésjegyzék elsősorban a szövegkiadásokat és a kézikönyveket, míg az irodalomjegyzék a szakirodalmat tárja föl.

Kötetünket a prédikációk elhangzásának idejét meghatározó egyházi ünnepek mutatója, *Index biblicus*, annotált személynévmutató, továbbá helynév- és hierarchikusan felépített tárgymutató zárja. A bibliai könyvek rövidítését, valamint a bibliai tulajdonneveket a Magyar Bibliatanács ún. 1990-es (a Vizsolyi Biblia 400. évfordulójára kiadott) bibliafordítása szerint használjuk. Az annotált személynévmutató (zömmel ókori, középkori szerzők és Luther kortársai esetében) tömör életrajzi adatokat is tartalmaz.

A prédikációk felzetében megadjuk a WA kötet-, oldalszámát, az esetleg már megjelent magyar fordítás adatait, a fordító személyét. Az eredeti szöveg lelőhelyét ezen kívül még az elterjedt és megbízható *Studienausgabe*-k, a BoA, az StA, a LDStA, a DDStA kötet- és oldalszámaival jelezzük, ha az megtalálható bennük. Ezen kívül Kurt Aland igen

⁸⁵ ETE 2: 312. Ford. id. Révész Imre: RML 1: 59 (1. sz.).

⁸⁶ VARGA 1986, 13–14.

⁸⁷ IVÁNYI 1983, 361–362.

⁸⁸ Pl. egy 1552-es eperjesi hagyatéki leltárban: IVÁNYI 1983, 360.

⁸⁹ Időrendben: 1589, 1591, 1595, 1599. Az adatokat a Bibliotheca Eruditionis – Olvasmánytörténeti források (<http://www.eruditio.hu/lectio>) adatbázis segítségével gyűjtöttem.

praktikus segédkönyvének (HLSt) sorszámát is feltüntetjük. Bár sorozatunk többnyire nem a modernizált szövegű kiadásokra támaszkodik, a templomi lejegyzés formájában hagyományozott prédikációk esetében kivételt kellett tennünk, hiszen ezek „eredetije” nem folyamatos, olvasásra szánt, nyelvileg jól érthető és logikailag könnyen értelmezhető szöveg, hanem egy gyorsíró jegyzet. Ugyan nem forrásként, hanem szakirodalomként, de ilyen esetekben megadtuk pl. az *EVA*, *EpA* igehirdetési segédkönyvek és a *Calwer* kiadás kötet- és oldalszámait is.

Luther műveinek helyeit mindenütt a *WA* kötet- és oldalszáma segítségével adjuk meg. Ezt az eljárást támogatandó az itt kiadott magyar fordításokat is elláttuk a *WA* folyamatos oldalszámaival. A tárgyi magyarázatokban az *LVM*-be felvenni szánt Luther-művekre a *Rövid cím* és a tervezett kötetszám (pl. *LVM* 1. köt.) segítségével előremutatón is hivatkozunk, a megjelent művek esetében természetesen már az aktuális oldalszám szerint.

Mivel a Biblia ma használatos versbeosztása Luther kora után rögzült, és Luther eredeti szövegében többnyire csak fejezetekre való hivatkozásokat találni, ezért a bibliai versekre való utalások kivétel nélkül mind a kiadótól származnak. A modern versszámzással kiegészített bibliai helyeket a szövegbe ékelődő kerek zárójelek () tartalmazzák. Ha a bibliai hely megadása nem része Luther eredeti szövegének, a hivatkozást akkor is ennek a körülménynek külön említése nélkül szúrjuk be. Szögletes [] zárójeleket ilyen célra csak akkor alkalmazunk, ha Luther tévesen megadott igehelyét helyesbítjük, vagy a középkortól eltérő protestáns könyv- és fejezetbeosztásra hívjuk föl a figyelmet. Luther biblikus nyelvében lehetetlen elkülöníteni a tudatos allúziókat a Biblia stílusának spontán követésétől. Minden felismert és fontosnak vélt utalást igyekeztünk jelezni, de biztosan bőséggel maradtak még a szövegben hasonló helyek jelzetlenül.

Minden más idézet azonosítása a lábjegyzetekben történik, lehetőség szerint a rendelkezésre álló magyar műfordítások felhasználásával. A lábjegyzetek tartalmazzák a szöveg megértéséhez feltétlenül szükséges, takarékos tárgyi magyarázatokat is (említett személyek, helyek, művek azonosítása, a Luther-korpuszon belüli kereszthivatkozások). A keresztutalások esetében különös gondot fordítottunk arra, hogy megteremtjük az *LVM* többi kötetével (mind a megjelentekkel, mind az előkészületben levőkkel) a kapcsolatot és rávilágítsunk az életmű időrendi és tartalmi összefüggéseire.

A lábjegyzetekben és az életrajzi adatokban előszeretettel hivatkozunk azokra a rangos külföldi kézikönyvekre és adattárakra, melyek a világhálón is könnyen elérhetőek, így a hazai szűkös könyvtári viszonyok között is kényelmesek használhatóak. 16. századi művek esetén azok modern kiadása helyett ezért többnyire *VD* 16. számot adtunk meg, hiszen ez a korpusz (a német nyelvterület 16. századi nyomtatványai) jelenleg is elérhető, többnyire ingyenes digitális példányokban, sőt 2015-ig a teljes anyag közzétételét ígérik. Az életrajzi lexikonok terén hasonló a helyzet az *ADB-NDB* sorozatok, valamint a *MaMűL* adatbázisba rendezett cikkeivel.

Bár a prédikációk teljes szövegét igyekszünk közölni, terjedelmi okokból ritkán mégis kihagyásokra, rövidítésekre kényszerültünk, ezekre [...] és magyarázó lábjegyzet hívja föl a figyelmet (pl. 34., 37., 43. sz.). Kézírtatos szöveghagyománynál ugyancsak [...] jelzi az eredeti szöveg csonkulásait (pl. 8. sz.). Elkerülhetetlen kiadói kiegészítések, feliratok, értelmező magyarázatok, nem egyértelműen feloldható rövidítések szögletes [] zárójelben állnak.

Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya

Első kiadások

Eynn Sermon von dem Ablasz || vnnd gnade/ durch den wirdigeñ doctorũ || Martinũ Luther Augustiner || tzu Wittenbergk.|| (Gedruckt tzu Wittenberg durch Joannẽ || Grunenbergk ... Tau=||sentfunffhundert vnd ym achtzehenden || yar.||) 4°. VD 16. L 6277.

AVszlegung der || Epistelen vnd Euange||lien/ die nach brauch der kirchen gelesen werden || durch den Aduent/ vnd dannenthyn vom || Christag biß vff den Söttag nach Epi=||phanie ... || D. Martinus Luther.|| Auch hastu eyn klare || vnderricht/ was man in dem Euan=||gelio sũchen vnd leren sol ... || auch ... || ein fleyssig Register über || die beyden teyl ... || Anno M.D.XXII.|| (Gedruckt zũ Basel/ durch Adam Petri ...). 2°. VD 16. L 4551.

Eredeti nyelvű kiadások

WA; BUCHWALD; BoA 7.

Idegen nyelvű irodalom

A Luther-prédikációkra vonatkozó alapvető idegen nyelvű irodalom felsorolása a kötet végén a szakirodalom jegyzékében található, ezért itt csak a legfontosabb, önálló kötetként megjelent kiadványokra történik utalás:

EvA 1–5; EpA 1–5; PsA 1–3; LD² 8; Mü³ 6; LW 21–24, 51–52, 58, 69, 75–76; *Calwer* 5–6. EBELING 1942; STOCK 1982; KRAFT 1986; ASENDORF 1988; BEI DER WIEDEN 1999; STOLT 2000; WIEMER 2003; PABST 2007; JUNTUNEN 2008; KWON 2008; ROLF 2008; STOLT 2012.

Magyar nyelvű irodalom

A Luther-prédikációkra vonatkozó – lehetőség szerint teljes – magyar nyelvű irodalom felsorolása a kötet végén a szakirodalom jegyzékében található, ezért itt csak a legfontosabb, önálló kötetként megjelent kiadványokra történik utalás:

ZÁBRÁK [1896]; *Jer, örvendjünk* [1938; ⁴2011]; FABINY 1984; MLF 3–6 [1994–1997]; ZSIGMONDY – FABINY [1996]; EBELING 1997; LOEWENICH 2000; GRITSCH 2006.